

## A fénykép szerepe a történelmi megismerésben

1839. január 7-én a francia tudományos akadémia titkára szenzációs bejelentést tett a tudományok és művészetek francia akadémiainak egyesített ülésén. Tájékoztatta az egybegyűlt tudósokat és művészeket az első fénykép, a daguerrotípija megszületéséről. A Louvre-ról és a Notre-Dame-ról készített fényképek bemutatása nagy megdöbbenést és lelkesedést váltott ki a jelenlévők között.

Ezzel a találmánnyal az egyetemes kultúrtörténetnek új fejezete kezdődött el. A „fényírás” technikájának tökéletesedésével az ember mindennapi életének részévé vált a fénykép, használata és alkalmazása széles körben elterjedt. S ami a mi szempontunkból a legjelentősebb: a történelmi megismerés forrásbázisa egy olyan képi alkotással gazdagodott, amelynek történelmi forrásértéke a korábbi vizuális (képzőművészeti) alkotásokat objektívitasánál fogva felülmúlja.

Természeti képeknek „lenyomatása” érdekében már a XIX. század elejétől folytattak kísérleteket Európában. Két francia művész-tudós, *Joseph Niepce* (1765-1833) és *Jacques Daguerre* (1787-1851) jutott el elsőként a célhoz fénytani és optikai kísérletekkel.

A sikert azonban már csak Daguerre érte el a róla elnevezett első fénykép előállításával.

A daguerrotípija egy ezüstjodiddal fényérzékenyvé tett lapra készített egyetlen pozitív kép volt, melyen a valóságos jobb és bal oldal felcserélődik. A kép igen részletgazdag volt, de könnyen megsérülhetett, ezért legtöbbször selyemmel vagy bársonnyal bélelt dobozban tartották, melyet csak a megtekintéskor nyitottak ki. A legelső daguerrotípiák tájképek, épületképek voltak, mert a gyenge fényerejű lencse miatt olyan hosszú expozíciós időre volt szükség, amelyet az ember nehezen tudott volna mozdulatlanul tölteni.

Magyar tudós, *Petzval József* (1807-1891) szerkesztette meg azt a lencserendszert, melynek fényereje tizenhatszor nagyobb volt a Daguerre által használatnál. Ezzel már 1840-ben néhány másodperc megvilágítási idővel lehetett portrét készíteni.

A fénykép felfedezésének híre gyorsan terjedt a világban. Magyarországon az első daguerrotípör, *Marastoni Jakab* már 1840-ben kiállításra jelent meg három saját felvételével.

Ugyanilyen gyors ütemben tökéletesedett a fényképezési technika. Nagy előrelépést jelentett a negatív-pozitív eljárás felfedezése, melynek segítségével egy felvételt tetszés szerinti számban lehetett másolni. A fotótörténet *William Fox Talbot* (1800-1877), angol tudós felfedezéseként tartja számon ezt az eljárást, de a magyar *Kramolin Alajos-ról* (1812-1892) is ismeretes, hogy eredményes kísérleteket folytatott e téren.



1. ábra  
A Nemzeti Áldozatkészség szobra  
a leleplezés után.  
Budapest, Deák tér, 1915.  
Fotó: ismeretlen

Az 1880-as évekre általánosan elterjedt, úgynevezett száraz eljárás, jelentősen megkönnyítette a fényképezés munkáját, és nagy lendületet adott az amatőr fényképezésnek is. Míg a korábbi, nedves eljárásnál közvetlenül a megvilágítás előtt kellett fényérzékeny oldatban megfürdetni a lemezt, és még nedves állapotban kellett elkészíteni a felvételt, a száraz eljárásnál a fényérzékennyé tett lemez szárazon is hosszú ideig megőrizte ezt a képességét. Lehetővé vált a negatív lemez gyári előállítás. Ettől az időtől kezdve a fényképezési műveletek már megközelítették a mai modern technikát.

A következő ugrásszerű előrelépést a tónusos képek (pl. a fényképek) nyomdai úton történő sokszorosítása jelentette. Az 1890-es évektől a képes újságok, szakfolyóiratok, egyes könyvkiadványok egyre több fénykép illusztrációt igényeltek. A századfordulóra így módon általánosan elterjedt a hivatásos (műtermi), az amatőr- és a riportfényképezés. Azt lehet mondani, hogy a fényképezés iparaggá vált.

Tekintsünk most egy kicsit vissza a fénykép kezdeti fogadtatására. A fotográfia megítélését szenvedélyes szélsőségek jellemzik. A francia akadémián történt bejelentés után egyik ismert tájképfestő „a festészet immár halott” felkiáltással reagált a daguerrotípiá bemutatására. Egyesek istenkáromlásnak tekintették, míg mások elragadtatott lelkesedéssel fogadták.

A vita mind a mai napig folyik a fényképezés művészet voltának, a fénykép műtárgy jellegének megítéléséről. Ebbe a vitába ez az írás nem szándékozik bekapcsolódni, kiváltképpen nem eldönteni azt. Egy bizonyos: a fényképezés közül idővel éppúgy kiemelkedtek egyesek, mint más művészeti ágak művelői körül. 1881-től a kolozsvári egyetemen oktatták a fényképezést. 1914-től folyóirat jelenik meg Fotóművészet címen. Megalakult a Fotóművészek Szövetsége is, és mind a mai napig működik.

Vizsgálódásunknak az a tárgya, hogy a fényképnek, ennek a sokirányúan hasznos, sokféle értéket hordozó vizuális alkotásnak mely tulajdonságai szolgálnak a megismerés forrásául, és mely fotó-műfajok alkalmasak erre leginkább.

Minden fénykép közös tulajdonsága, hogy a valóságnak egy pillanatát a tükrök pontosságával rögzíti. Ezáltal hozzásegít a valóság megismeréséhez, tanúsítja a létezőt vagy megtörtént dolgokat.

Ezen a minden képre jellemző alapvető ismérven felül a fényképek képviselhetnek még történeti (kor-, hely-, művelődés-, technika-, kultúr-, nemzet-, valamely szakág- vagy szakmatörténeti) és esztétikai (művészeti) értékeket. Attól függően, hogy ki a kép szemlélője, betölthetnek felidéző és emléket állító funkciót. Szolgálhatnak dokumentumként és propagandaeszközként – hogy csak a legfontosabbakat említsük.

Végső soron a fényképek mindegyike hordozza ezeket a tulajdonságokat. Ezek közül bármelyiknek előtérbe kerülése azonban nagyon relatív és nagyon szubjektív. Mászt jelent a fénykép a kortársnak és mászt a későbbi generációnak. Mászt jelent a képen ábrázolt személynek és mászt a kívülállónak. Többféle hatást vált ki, különféle gondolatokat ébreszt, különböző érzelmeket kelt



2. ábra  
A Nemzeti Áldozatkészség szobra  
pikkelyszerűen beborítva bronz lemezekkel.  
Budapest, Deák tér, 1915-18.  
Fotó: ismeretlen

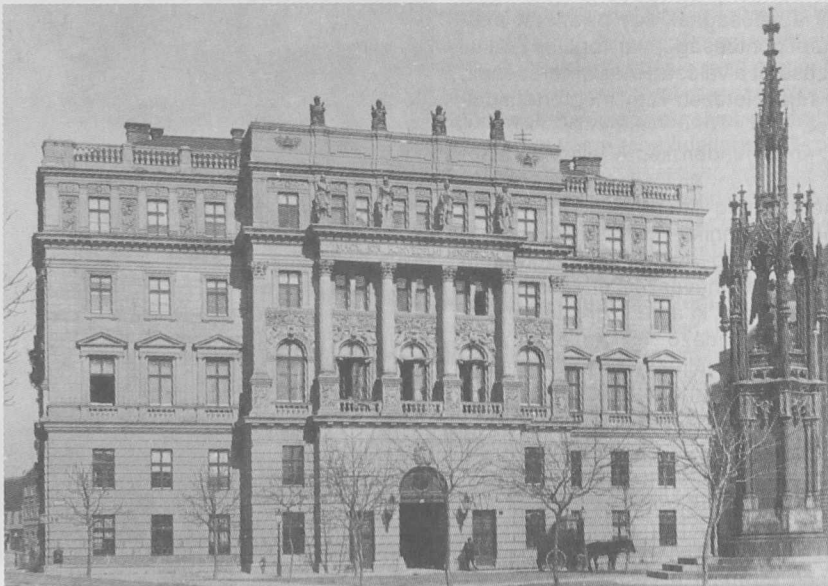
ugyanaz a fénykép más és más szemlélődben. De ugyanaz a szemlélő is másként ítéli meg a fotót a hozzá fűzött kommentárral vagy anélkül.

*Susann Sonntag* írja a fényképezéssel foglalkozó könyvében: „ahogyan a nyelv, úgy a fényképezés is eszköz, amelynek segítségével egyebek között műalkotások születnek. A nyelvből egyaránt születhet tudományos értekezés, hivatalos feljegyzés, szerelmes levél, bevásárlási lista és Balzac Párizsa. A fényképezésből születhet útlevélkép, meteorológiai felvétel, pornográf fénykép, röntgenfelvétel, esküvői kép és Atget Párizsa.” (*Eugene Atget* [1856-1927] a századforduló egyik legkiválóbb város- és épületfotósa volt.)

Vizsgálódásunk szempontjából azok a fényképek a legfontosabbak, amelyek primér történelmi forrásként szolgálnak. Ebben a funkciójában a történelmi kutatás hagyományos írásos és tárgyi forrásait jól kiegészítik, sok esetben pontosítják, esetleg pótolják a fényképek.

Vannak olyan történelmi korszakok, események, amelyeknek kutatásában csaknem kizárólag a memoáirodalomra vagy a szóbeli visszaemlékezésekre támaszkodhatunk, mivel a korabeli dokumentumok vagy megsemmisültek a történelem viharaiiban (pl. a második világháború egyes időszakai), vagy szándékosan semmisítették meg azokat, mint terhelő bizonyítékokat (pl. egy-egy rendszerváltás után).

Ha azokról az eseményekről, jelenségekről, melyeket főleg az eseményeket átélt személyek visszaemlékezéseiből ismerhettek meg a későbbi generációk, fényképeink is vannak, minden bizonnyal közelebb kerülünk a történelmi igazsághoz. A fénykép ugyanis azonos időben keletkezik az eseménnyel. Az adott pillanatot pontosan ott és akkor rögzíti az optika hitelességével. Félreértés ne essék, távol áll tőlem, hogy a memoáirodalom történelmi forrásértékét lebecsüljem. Ellenkezőleg, ennek a semmivel nem helyettesíthető műfajnak sava-borsa éppen abban van, hogy a múlt történései az időbeli távolság és az átélő személyisége által kiszínezve tárulnak elénk. Ám a történelmi hűség szempontjából vizsgálva a kérdést, éppen az esemény megtörténte és rögzítése közötti nagy időeltolódás, továbbá a szubjektum közbeiktatása emelenti a gyengéjét is e műfajnak. Óhatatlan ugyanis, hogy évek, évtizedek múltán az emberi emlékezet ne csorbuljon. Az is



3. ábra  
A magyar királyi Honvédelmi Minisztérium épülete. A kép jobb szélén a Hentzi-emlékmű.  
Buda, 1952-1899  
Fotó: Erdélyi

elképzelhetetlen, hogy különféle személyiségű, beállítottságú, érdeklődésű emberek a maga komplexitásában ragadják meg a valóságot, és ne más-más részlet ragadja meg őket ugyanabból a jelenségből, eseményből. Ezzel szemben a fényképezőgép a maga teljességében objektíven visszaadja az adott pillanatban létezett dolgokat. Nem válogat jó és rossz, szép és csúnya, érdekes vagy érdektelen jelenség között. A gép nem hazudik, nem ferdít, nem „írja át” a történelmet.

Az viszont, hogy mi is legyen az a mozzanat, amelyet a fénykép megörökít, nagymértékben függ a fényképező személyétől, annak szellemiségétől, világnézetétől, szándékaitól stb. Ily módon a kép a fényképezőre vonatkozó dokumentumként is megjelenik, mert magáról a fényképészről is sok mindent elárul, sőt a korról, a korszak szellemi áramlatairól is.

Mivel azonban a fénykép az eseményeknek, helyzeteknek csupán pillanatnyi leképezése, és nem képes az események háttérében meghúzódó összefüggéseket, törvényszerűségeket közvetíteni, más történelmi forrásokkal együtt tanulmányozva jutunk csak el a mind teljesebb történelmi igazsághoz.

Dokumentumértéke akkor nő meg egy fényképnek, amikor letűnt idők történelmileg fontos tárgyai, épületei, helyszínei, személyei már nem léteznek, de a róluk készült fénykép igazolja, bizonyítja valamikori létezésüket.

Példaként hadd említsem egy kultikus szobrunk történetét. Az első világháború idején a Hadseregélyező Hivatal felállította Budapesten a Deák téren a Nemzeti Áldozatkészség szobrát. A többszörös életnagyságú fa lovasszobor a velencei Colleoni-emlékmű mása volt, *Sidló Ferenc* szobrászművész megformálásában. A faszobor teljes felületét be lehetett borítani különféle méretű lapocskákkal, melyeket méretüktől függően különféle összegekért vásárolhattak meg az emberek. A fém lapocskák árából befolyt összeget a világháború áldozatainak özvegyei és árvái javára fordították. Így járulhatott hozzá ki-ki tehetsége szerint a háború károsultjainak támogatásához.

Tudvalévő, hogy a fa, kitéve az időjárás viszontagságainak, nem időtálló. A Nemzeti Áldozatkészség szobra sem kerülte el sorsát. Napjainkra majdnem teljesen szétporladt. Ami megmaradt belőle, az a ló fejének egy darabja, a róla szóló leírások és szerencsére



4. ábra  
Utázmunkálatok a befagyott Strypa folyón.  
1915.

Fotó: ismeretlen

a fényképek, melyek közvetlenül megismerhetővé teszik ezt a szobrot a későbbi generációk számára is. Nemcsak a képzelőerőre kell hagyatkozni tehát a leírások és az elbeszélések alapján.

Egy másik budapesti emlékmű is talán már régen a feledés homályába merült volna, ha a fénykép nem őrizte volna meg emlékét. Hentzi osztrák tábornoknak a „szobrára” gondolok, aki 1849. május 21-én Buda bevételénél elesett. Az ő és társai tiszteletére a budai várban a Szent György téren szobrot állítottak, melyet 1852. június 11-én Ferenc József császár jelenlétében lepleztek le. Az emlékművet – a nemzeti óhajnak engedve – 1899-ben eltávolították, és az akkor megnyíló hűvösvölgyi hadapródiskola udvarán helyezték el, mígnem 1918-ban ledöntötték. Azóta nyoma veszett.

A fényképnek sokszor perdöntő szerepe van a történelmi viták során. Napjainkban – hála a magyar és külföldi levéltárakban őrzött, korábban zárt dokumentumok hozzáférhetővé tételének – nagy lendületet vett a magyarországi 1956-os események szakszerű történelmi feldolgozása. Egyes részletkérdésekre azonban a korabeli iratok sem tudnak fényt deríteni. A visszaemlékezések pedig sokszor ellentmondanak egymásnak. Például az október 25-i budapesti Kossuth téri lövöldözések, vagy a Corvin közti harcok pontos és hiteles történetét egy-egy fénykép tudja csak eldönteni. Olyan apró részletek, hogy miként helyezkedtek el a tankok, merre állt a lövegek csöve, a helyszínen merre szaladtak az emberek stb., sok kérdésre választ adhatnak.

Az utóbbi években kiterjedt munka folyik a második világháború magyar áldozatainak felkutatására is. Ebben a munkában óriási segítséget jelentenek a frontokon elesett katonák nyírfágagkból ácsolt fejfáinak, sírkeresztjeinek fényképei. Ma már bizonyára semmi nem jelzi az ötven éve emelt sírhant helyét, talán épp egy tízemeletes ház magaslik fölötte, jobb esetben búzakalászatok lenget a szél, de a fénykép tanusít. Ugyanakkor az egyetlen memento!

Van a fényképek között olyan, amelyek a vizuálisan fogékony szemlélőben önmagában is gondolatokat ébreszt. Elég egy pillantást vetni *Maksay Zoltán* Háború című képére és statisztikai ismeretek nélkül a pusztulás, rombolás, elmúlás képzetek társulnak a háború fogalmához. De több az olyan felvétel, amelyek szöveges információkkal együtt, egy albumba ragasztva terelik a gondolatokat a képek lényege felé. Szakterületemnél maradva,



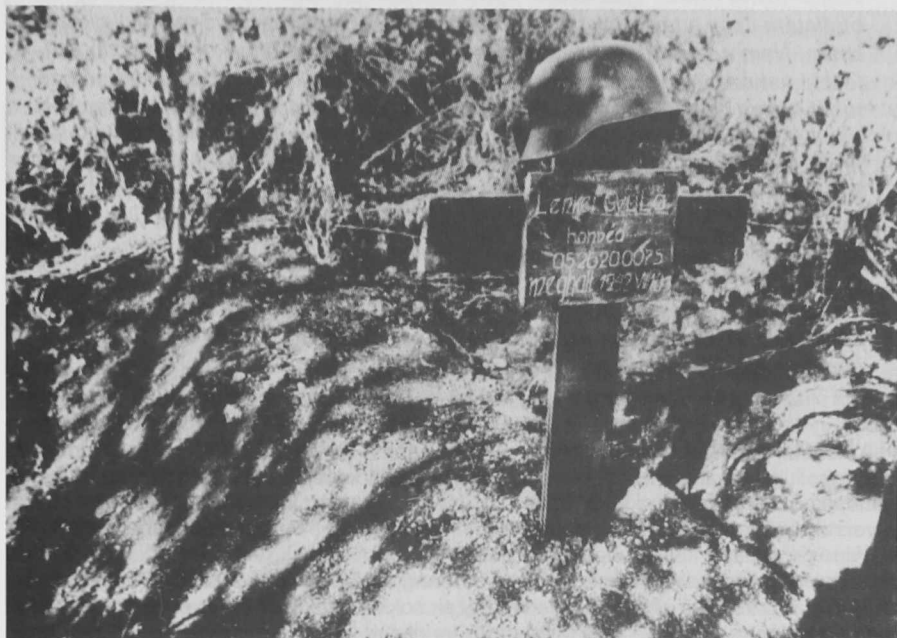
5. ábra

A háború. Szovjetunió, Korotojak környéke, 1941-43.

Fotó: Maksay Zoltán

egy második világháborút megjárt katona albumából idézek: „Napról-napra írtam az eseményeket, közben fényképeztem. Egyszer, ha netán sikerülne innen hazakerülni, csöndes téli esteken elég egy pillantást vetni a képekre, a napló soraira, s máris felelevenedik emlékeim között ama idő”. Sok-sok ilyen, a fényképek segítségével megőrzött és általuk felidézett egyéni emlékezet nagyobb embercsoportok, egész generációk kollektív memóriájává áll össze.

A megőrző szerep az, ami ebben az összefüggésben nagyon fontos. Minden ember, nemzet, az egész emberiség természetes vágya, hogy a múltját átörökítse az utódokra, más szóval megírja történetét, történelmét. Ehhez járul hozzá a fénykép is.



6. ábra  
Lenkei Gyula honvéd sírja.  
Szovjetunió, Filipi falu környéke, 1942.  
Fotó: Maksay Zoltán

Gondolatsorom végén hadd emlékeztessenek arra, hogy mint minden dokumentumot, a fényképet is kritikával kell kezelni. A fentiekben csak a valódi és hiteles fényképekre vonatkoztattam megállapításaimat. Kizártam a hamisított, retusált vagy montírozott fotók körét. Pedig sok ilyen kép van, és ha nem ismerjük fel ezeket, tévútra terelhetnek minket, meghamisíthatják a történelmet. Ismerünk erre is példákat!

BÁNFFYNÉ KALAVSZKY GYÖRGYI